

Aleksandra Majka¹

6. ŚWIADOMOŚĆ METAJĘZYKOWA DZIECI KLAS III SZKOŁY PODSTAWOWEJ W ŚWIETLE BADAŃ DOWCIPU JĘZYKOWEGO

Streszczenie

W prezentowanym opracowaniu omówiono zagadnienie świadomości językowej dzieci w kontekście badań dowcipu językowego. Przyjęta w badaniach perspektywa psycholingwistyczna zdeterminowała sposób zbierania materiału badawczego. Badania zrealizowano wśród uczniów klas III szkoły podstawowej przy wykorzystaniu dwuczęściowego autorskiego kwestionariusza ankiety. Do przygotowania narzędzia badawczego i sformułowania wniosków wykorzystano typologię dowcipu językowego autorstwa Danuty Buttler.

Słowa kluczowe: świadomość metajęzykowa, dowcip językowy, humor, metalingwistyka.

Badania nad rozwojem języka dziecka. Zarys problematyki

Historia badań nad rozwojem języka dziecka i przyswajaniem przez dzieci mechanizmów językowych sięga połowy XIX w. Można wyróżnić w niej następujące kierunki¹:

1. Badania biologiczne – oparte na teorii ewolucji Karola Darwina. W tych badaniach język jest postrzegany jako pewien etap rozwoju człowieka.

¹ Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu.

¹ J. Porayski-Pomsta, *Umiejętności komunikacyjne dzieci w wieku przedszkolnym. Studium psycholingwistyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1994, s. 11.

2. Badania intelektualistyczne – przełom XIX i XX w. Oparte są na przekonaniu, że mowa i myślenie to nierozłączne zjawisko. Mowie towarzyszy intencjonalność.
3. Badania funkcjonalistyczne – poszukiwanie genetycznych korzeni mowy. Mowa i myślenie są postrzegane jako zjawiska rozdzielne.
4. Badania psycholingwistyczne – odznaczają się przede wszystkim interdyscyplinarnym podejściem do badań nad zjawiskiem mowy i rozwoju języka osobniczego².

Przegląd historii badań nad rozwojem języka dziecka pokazuje, że zasadniczą rolę odgrywają w niej dwie dziedziny – językoznawstwo i psychologia.

Przedmiot, cel i metoda badań

Przedmiotem prezentowanych badań uczyniono świadomość metajęzykową dzieci klas III szkoły podstawowej odnoszącą się do poziomu pragmatycznego. Celem natomiast zbadanie poziomu tej świadomości u dzieci klas III szkoły podstawowej w kontekście badań dowcipu językowego. Innymi słowy, analizowano dowcip językowy w perspektywie psycholingwistycznej. Badania zrealizowano przy wykorzystaniu kwestionariusza ankiety. Sposób przeprowadzenia badań, jakim jest ankietowanie, mieści się w zakresie metod badawczych pomiaru pośredniego. Przy zastosowaniu tej metody kwestionariusz trafia bezpośrednio do rąk respondenta.

Na przełomie kwietnia i maja 2018 r. autorka opracowania przeprowadziła anonimową ankietę wśród 35 uczniów dwóch klas III szkoły podstawowej. Ankietę stworzono na potrzeby obrony pracy magisterskiej.

Uczestnicy badania samodzielnie wypełniali wydrukowany kwestionariusz. W razie wątpliwości wychowawca i osoba przeprowadzająca badanie służyli pomocą w wyjaśnieniu poleceń. Badanie zostało zrealizowane w dwóch etapach – pierwszego dnia uczniowie otrzymali pierwszą część ankiety, a następnego dnia poproszono ich o wypełnienie drugiej części kwestionariusza. Badanie przebiegało dwuetapowo, żeby dzieci nie czuły się przytłoczone ilością zadań do wykonania i miały czas na zastanowienie się przed udzieleniem odpowiedzi. Zarówno pierwszego, jak i drugiego dnia czas przeznaczony na wypełnienie ankiety nie przekroczył 1 godziny lekcyjnej, czyli 45 minut. Badanie odbywało

² *Ibidem*, s. 11.

się w miłej atmosferze i wzbudziło wśród dzieci zaniepokojenie oraz chęć współpracy. Obserwując uczniów, zauważono, że szczególnie obrazki zawarte w ankiecie były dla nich atrakcyjne i wywoływały u nich pozytywne emocje.

Jak już wspomniano, ankieta składała się z dwóch części. Została ona skonstruowana w taki sposób, by zbadać kompetencje czynne i bierne uczniów. Zadania i materiał lingwistyczny zostały dobrane tak, żeby odzwierciedlały różne mechanizmy dowcipu. W trakcie przygotowywania ankiety wykorzystano typologię dowcipu zaproponowaną przez D. Buttler³.

W pierwszej części ankiety poproszono dzieci o zaznaczenie tzw. minki (rysunku odzwierciedlającego wyraz twarzy wskazujący na odczuwany w danej chwili nastrój), która miała pomóc określić, w jakim stopniu śmieszy je każdy z pięciu dowcipów. Zadanie drugie polegało na napisaniu wybranego przez siebie dowcipu, który dzieci najlepiej zapamiętały. W zadaniu trzecim przedstawiono zabawny obrazek, na którym był mężczyzna z dużymi oczami, nietypową fryzurą i małymi uszami⁴. Zadano dzieciom pytanie: czy ta postać jest śmieszna? jeśli tak, to dlaczego? Badani mieli wyrazić swoją opinię na temat prezentowanego obrazka. Autorka zdecydowała się na uwzględnienie w ankiecie komunikacji obrazkowej w formie memu jako materiału porównawczego dla dowcipu słownego, ponieważ taka forma humoru jest współcześnie bardzo rozpowszechniona wśród różnych grup wiekowych, w tym i dzieci. W zadaniu czwartym uwzględniono, poza wspomnianym wyżej obrazkiem, także popularny mem internetowy, na którym widać kota z głową w chlebie i podpis: „Jestem kanapką. Połóż szynkę...”⁵. Zadano pytanie, czy ten obrazek jest komiczny i co w nim konkretnie budzi śmiech. W zadaniu piątym uczestników badania poproszono o napisanie dowolnego, śmiesznego słowa, które trzeba było opatrzyć komentarzem i uzasadnić, co jest w nim komicznego.

W drugiej części ankiety w zadaniu pierwszym ponownie poproszono o napisanie dowcipu. Powtórzenie tego samego polecenia w części pierwszej i drugiej służyło zgromadzeniu zróżnicowanego materiału na potrzeby analizy danych. Zadania 2–11 stanowiły połączenie zadań otwartych i zamkniętych – uczeń mógł napisać, co go śmieszy w wybranym dowcipie i rozwinąć swoją wypowiedź. W ten sposób badano także kompetencje komunikacyjne.

³ D. Buttler, *Polski dowcip językowy*, wyd. II, PWN, Warszawa 2001.

⁴ Zob. załącznik nr 1, zadanie 3.

⁵ Zob. załącznik nr 1, zadanie 4.

Wyniki i wnioski z przeprowadzonych badań

W niniejszej części pracy zestawiono uzyskany materiał badawczy, dokonano jego analizy i zaprezentowano wnioski dotyczące świadomości metajęzykowej uczniów klas III szkoły podstawowej. Biorąc pod uwagę, że analizowany materiał językowy obejmuje różne mechanizmy dowcipu, można stwierdzić, że badania własne koncentrowały się głównie na rozpoznaniu poziomu świadomości metapragmatycznej dzieci. Analizie poddano zdolność do refleksji nad językiem, a więc jego rozumienie, ale także predyspozycję do intencjonalnej ekspresji.

W pierwszej części ankiety dzieci miały ocenić zaproponowane żarty za pomocą rysunku odzwierciedlającego wyraz twarzy wskazujący na odczuwany w danej chwili nastrój (tzw. minki) – *śmieszny/bardzo śmieszny/nie śmieszny*. Dowcipy oparte były na homonimii, wieloznaczności, modyfikacjach strukturalno-semantycznych i mechanizmach ogólnokomicznych, takich jak nagromadzenie i przesada. Uzyskane w tym obszarze wyniki, uwzględniające mechanizmy dowcipu, zestawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Ocena dowcipów ze względu na mechanizm dowcipu (wyniki zadania 1 z części pierwszej kwestionariusza ankiety)

Mechanizm dowcipu	Dowcipy (<i>por. załącznik nr 1</i>)	Bardzo śmieszny		Śmieszny		Ogółem
		liczba	procent	liczba	procent	procent
O podłożu strukturalno-semantycznym	a)	11	31,4	18	51,4	82,8
Ogólnokomiczny oparty na przesadzie	b)	16	45,7	13	37,1	82,8
	c)	13	37,1	9	25,7	62,8
Oparty na homonimii	d)	8	22,9	18	51,4	74,3
Oparty na wieloznaczności	e)	6	17,2	26	74,3	91,5

Źródło: opracowanie własne.

Blisko 80% badanych śmieszny lub bardzo śmieszny dowcipy zaproponowane w zadaniu pierwszym w części pierwszej ankiety. W tabeli 1 scalono wyniki i uwzględniono tylko pozycje *bardzo śmieszny/śmieszny*. Z danych ujętych w tabeli 1 wynika, że dzieci najlepiej radzą sobie z mechanizmem dowcipu opartym na wieloznaczności. Niemal wszyscy uczestnicy badania (91,5%

uczniów) rozszyfrowało mechanizm omawianego żartu, zrozumiało zawarty w nim ukryty sens i z tego powodu uznało go za śmieszny. Dowcip e) – o kurze, która *robi se jaja* i Jasiu (por. *załącznik nr 1*) został przez większość dzieci uznany za śmieszny. Źródłem komizmu jest tutaj fraza *robić se jaja* w kontekście kury, do której ten dowcip się odnosi. To potwierdza tezę Ann VanKleeck, która charakteryzując dwie fazy rozwoju metajęzykowego, pisała, że dzieci w wieku od 7 do 11 lat bardzo dobrze radzą sobie z dwuznacznościami⁶.

Na tym samym poziomie dzieci radzą sobie z dwoma mechanizmami dowcipu: po pierwsze z mechanizmem o podłożu strukturalno-semantycznym, po drugie z mechanizmem ogólnokomicznym opartym na przesadzie (82,8%). Co ciekawe dwa dowcipy oparte były na tym samym mechanizmie ogólnokomicznym (przesadzie), ale żart c) zdobył mniejszą liczbę zwolenników (62,8%). Być może dowcip o pająku (podpunkt c – por. *załącznik nr 1*) wydał się uczniom mniej śmieszny od dowcipu w podpunkcie b) o tacie i sankach (por. *załącznik nr 1*) ze względu na dobór środków językowych. Dzieci nie zrozumiały ukrytego sensu zawartego w dowcipie, który był oparty na przesadzie. Trzeba wziąć pod uwagę, że uczniowie są na różnym poziomie rozwoju metajęzykowego, ale też to, że dowcipy o mechanizmach ogólnokomicznych należą do najprostszych, często mało wyrafinowanych. Z odczytaniem mechanizmu dowcipu d) – por. *załącznik nr 1* – opartego na homonimii, badani nie mieli większego problemu. Za jego humorystyczność odpowiada dwojakie rozumienie wyrazu *dycha*, które odnosi do rzeczownika *dycha*, czyli waluty, i do czasownika *dychać* (*oddychać*).

W drugiej części ankiety w zadaniu drugim pojawiło się takie samo polecenie, jak w zadaniu pierwszym w części pierwszej: dzieci miały ocenić zaproponowane żarty za pomocą rysunku odzwierciedlającego wyraz twarzy wskazujący na odczuwany w danej chwili nastrój (tzw. minki) – *śmieszny/bardzo śmieszny/nie śmieszny*. Zadanie drugie było bardziej wymagające ze względu na większą ilość dowcipów o zróżnicowanych mechanizmach, takich jak: modyfikacja postaci słowotwórczej wyrazu, modyfikacja formy fleksyjnej słowa, modyfikacja formy graficznej wyrazu, modyfikacja związku frazeologicznego, kontrast elementów, wieloznaczność czy tworzenie żartobliwych neologizmów słowotwórczych. Tylko z niektórymi z tych mechanizmów dzieci zetknęły się w części pierwszej ankiety, w poleceniu pierwszym. Wyniki tego zadania ujęto w tabeli 2.

⁶ G. Krasowicz-Kupis, *Rozwój metajęzykowy a osiągnięcia w czytaniu u dzieci 6–9-letnich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1999, s. 36–38.

Tabela 2. Ocena dowcipów ze względu na mechanizm dowcipu (wyniki zadań 2–11 z części drugiej kwestionariusza ankiety)

Mechanizm dowcipu	Dowcipy (por. <i>załącznik nr 2</i>)	Bardzo śmieszny		Śmieszny		Ogółem
		liczba	procent	liczba	procent	procent
Modyfikacja formy fleksyjnej	Zadanie 2	8	22,9	18	51,4	74,3
	Zadanie 4	8	22,9	16	45,7	68,6
Żartobliwe neologizmy słowotwórcze	Zadanie 3	13	37,2	16	45,7	82,9
Kontrast elementów (mechanizm ogólnokomiczny)	Zadanie 5	11	31,4	10	28,6	60,0
Dowcip synonimiczny	Zadanie 6	10	28,6	17	48,6	77,2
Żartobliwa modyfikacja postaci słowotwórczej wyrazu	Zadanie 7	12	28,6	19	54,3	82,9
	Zadanie 9	14	20,0	9	25,7	45,7
Modyfikacja związku frazologicznego	Zadanie 8	7	34,35	15	43,0	77,3
Absurd i zaskoczenie (mechanizmy ogólnokomiczne)	Zadanie 10	3	40,0	9	25,7	65,7
Komizm wynikający z wieloznaczności	Zadanie 11	8	8,6	15	42,9	51,3

Źródło: opracowanie własne.

Blisko 70% badanych śmieszyły dowcipy ujęte w zadaniach 2–11 z drugiej części ankiety. Z analizy danych ujętych w tabeli 2 wynika, że dzieci najlepiej poradziły sobie z rozszyfrowaniem mechanizmów opartych na żartobliwych neologizmach słowotwórczych (82,9%) i żartobliwych modyfikacjach postaci słowotwórczej wyrazu (82,9%). Oznacza to, że dzieci potrafią rozpoznać ukryty mechanizm zawarty w budowie słowotwórczej wyrazu. Jako przykład oparty na żartobliwych neologizmach słowotwórczych posłużył dowcip z zadania trzeciego o Basi (por. *załącznik nr 2*), która zamiast adresu zamieszkania podaje adres strony internetowej. Widać pewną rozbieżność, jeżeli weźmiemy pod uwagę kryterium żartobliwych modyfikacji słowotwórczych wyrazu. Dowcip o dziadostwie (por. zadanie siódme, *załącznik nr 2*) wydał się dzieciom bardziej zabawny niż dowcip o *różniczce jako wyniku odejmowania* (45,7%) – por. zadanie dziewiąte, *załącznik nr 2*. Najprawdopodobniej dzieci nie rozumiały

dowcipu o *różnicze* ze względu na brak odpowiedniej wiedzy pozajęzykowej, akurat w tym wypadku z zakresu matematyki.

Analiza potwierdza, że dzieci rozumieją komizm ukryty w modyfikacjach związków frazeologicznych (77,3%). To zjawisko ilustruje dowcip z zadania ósmego (por. *załącznik nr 2*), w którym wykorzystano kontaminację dwóch związków frazeologicznych w jeden: *Kto rano wstaje, ten siusia jak wół w malowane wrota*. Za żartobliwy ankietowani również uznali dowcip z zadania szóstego (77,2%) – por. *załącznik nr 2*. Powodem do śmiechu jest postać mamy, która zamiast konkretnej odpowiedzi, podaje synonim *niegęsty*.

Mechanizm modyfikacji formy fleksyjnej reprezentują dwa dowcipy: z zadania drugiego (74,3%) i czwartego (68,6%) – por. *załącznik nr 2*. W dowcipie z zadania drugiego śmieszny modyfikacja formy fleksyjnej *półtora miliona luda*, a w dowcipie z zadania czwartego wyrazy, takie jak: *zakręcowywuje, wygły*. Co ważne, dzieci na etapie wczesnoszkolnym dostrzegają błędy i stosowanie niepoprawnych form jest dla nich powodem do śmiechu. G. Krasowicz-Kupis wskazuje, że John Marshall i Jennifer Morton: „postulują istnienie zdolności (*faculty*), które kontrolują pierwotne mechanizmy rozumienia i budowania wypowiedzi językowych”⁷. Dalej czytamy, że: „badacze tej orientacji szczególną rolę przypisują autopoprawkom dziecięcym. Fakt ich występowania skłania do przypuszczeń, że dzieci są świadome reguł językowych”⁸.

Absurd i zaskoczenie to mechanizmy ogólnokomiczne, które charakteryzują dowcip z zadania dziesiątego (65,7%) – por. *załącznik nr 2*. Do zrozumienia tego dowcipu potrzebna była wiedza pozajęzykowa dotycząca miasta Krakowa. Biorąc pod uwagę fakt, że 65,7% dzieci uznało ten dowcip za bardzo śmieszny lub śmieszny, można stwierdzić, że musiały taką wiedzę posiadać.

Ponad połowa ankietowanych (60%) rozpoznała mechanizm oparty na kontraście elementów w dowcipie z zadania piątego – por. *załącznik nr 2*. Postacią komiczną jest dyrektor, który wprowadza „surowe zasady”.

Nieco ponad połowa uczniów (51,3%) dostrzeża w dowcipie wieloznaczność, która jest źródłem komizmu. Za przykład posłużyć może dowcip z zadania jedenastego (por. *załącznik nr 2*) o *salacie, którą mama przyprawiła potem*. W zadaniu pierwszym dzieci najlepiej poradziły sobie z dowcipem opartym na wieloznaczności (91,5%, por. tabela 1). Wykonanie zadania drugiego następczo nieco więcej trudności w porównaniu do zadania pierwszego (przykład e)

⁷ G. Krasowicz-Kupis, *op. cit.*, s. 32.

⁸ *Ibidem*, s. 32.

– por. załącznik nr 1. Być może dzieci bardziej śmieszył dobór środków językowych, który ilustrował zjawisko wieloznaczności.

W zadaniu drugim pierwszej części ankiety dzieci poproszono o napisanie ich ulubionego dowcipu. W ten sposób badane były kompetencje czynne dzieci. Zebrany materiał badawczy uszeregowano ze względu na określone grupy tematyczne. Wśród nich znalazły się dowcipy oparte na: tradycyjnych mechanizmach ogólnokomicznych, takich jak: przesada, kontrast elementów (dowcip o Jasiu i musze⁹, dowcip o blondynce i brunetce¹⁰, dowcip o Polaku, Rusku i Niemcu¹¹), zaskoczenie (dowcip o Jasiu i złodzieju¹²), odwrócenie przyjętego schematu (o piłkarzu, który nie trafia do bramki¹³). Dowcipy, w których nastąpiła defrazeologizacja (o Jasiu i bułce z masłem¹⁴), oparte na homonimii (o Jasiu, ścierce i nauczycielce¹⁵, o piłkarzu i голу¹⁶); o podłożu strukturalno-semantycznym (o ananasie¹⁷). Żartobliwe odwrócenie paralelne ilustrują przykłady tzw. filozoficzne. Pojawiały się także zabawne zestawienia brzmieniowe (diabeł i kapsułki Calgon¹⁸) i żarty opierające się na komizmie

⁹ *Jest lekcja. Przylatuje mucha do klasy. Pani mówi: – Kto złapie tę muchę, dostanie szóstkę. Każdy próbował ją złapać, ale nikt nie mógł. A Jasiu stoi, ma ręce za sobą i nic nie robi. – Kolejne próby złapania muchy, ale nikt jej nie złapał. W pewnym momencie Jasiu podchodzi i wyjmuje palec. I mucha przyleciała. Pani pyta się – Jak to zrobiłeś? Jasiu odpowiada: – To proste, po prostu cały czas trzymałem mój palec w du**e.*

¹⁰ *Blondynka i brunetka jadą na rowerach. Blondynka zatrzymuje się, brunetka pyta się co robi. Blondynka odpowiada – wypompowuje powietrze z kół, bo mam za wysokie siodełko.*

¹¹ *Był Niemiec, Polak i Chińczyk. Stali przed jaskinią. Niemiec wszedł do niej i się osikał. Wszedł Polak i też się osikał. Wszedł Chińczyk i się nie osikał. Niemiec i Polak zapytali Chińczyka, czemu się nie osikał. A Chińczyk na to: Chińczyk być mądry. Chińczyk mieć pieluszkę.*

¹² *Jasiu przyszedł do domu z workiem jabłek. Mama się pyta: – Jasiu, skąd masz te jabłka? Od sąsiada. Sąsiad o tym wie? Tak, bo przecież mnie gonił.*

¹³ *Idzie trener do piłkarza i pyta: – Dlaczego strzeliliście trzy samobóje? Na to piłkarz odpowiada: – Ale trenerze, te bramki wyglądają identycznie.*

¹⁴ *– Czemu Jasiu zjadł swoje lekcje? – Bo pani powiedziała, że to bułka z masłem.*

¹⁵ *Pani pyta Jasia, czy znajdzie ścierkę. A w międzyczasie pani pyta: – Co byście napisali na moim grobie? I Jasiu krzyczy: – Tu leży ta ściera!*

¹⁶ *– Idzie piłkarz do fryzjera i mówi gol.*

¹⁷ *Pani mówi dzieciom: – Ułóżcie zdanie z wyrazem ananas. Marysia mówi: – Ananas rośnie na drzewach. Paweł mówi: – Ananas jest zdrowym owocem. A Jasiu mówi: – Basia puściła bąka, ananas leci smród.*

¹⁸ *Diabeł mówi do dzieci: – Jak wsadzicie pralkę do morza i się nie zepsuje, to coś dostaniecie. Dwoje dzieci wrzuciło pralkę do morza. Zepsuła się. Kolejne dwoje dzieci też to zrobiło, ale nie zepsuła się. Diabeł zapytał: – Jak to zrobiliście? A dzieci odpowiedziały: – Życie każdej pralki to Calgon.*

rymu (żart o hipopotamie¹⁹ i o tacie grubasku²⁰). Wśród propozycji znalazł się dowcip synonimiczny o lesie i drzewach (np. „Jeden Pan mówi do drugiego: – Zobacz jakie piękne drzewa! Drugi odpowiada: – Nie widzę, las mi zasłania!”).

Uczniowie wskazali szeroki wachlarz mechanizmów dowcipu, niemniej najczęściej przywoływanymi przez nich formami żartu były te oparte na mechanizmie ogólnokomicznym. Trzeba zaznaczyć, że ważnym elementem kształtującym rozwój świadomości językowej dzieci jest środowisko dorosłych i rówieśników, a więc otoczenie. Im uboższe słownictwo posiadają dzieci, tym gorzej radzą sobie z rozszyfrowywaniem ukrytych mechanizmów zawartych w dowcipach. J. Porayski-Pomsta podkreśla, że: „język pełni bardzo ważną funkcję w socjalizacji przede wszystkim dlatego, że socjalizacja jednostki odbywa się m.in. za pośrednictwem języka, który jest podstawą komunikowania się interpersonalnego w obrębie grupy społecznej (...). Język jest ponadto wskaźnikiem pozycji społecznej jednostki: określa jej przynależność do danej grupy czy kategorii społecznej”²¹. W tym kontekście wskazać trzeba, że część dzieci (17% ogółu badanych) nie napisało żadnego dowcipu.

W części drugiej ankiety w zadaniu pierwszym powtórzono polecenie z zadania pierwszego, czyli poproszono dzieci o napisanie ich ulubionego dowcipu. Taki zabieg służył zgromadzeniu większej ilości materiału i porównaniu go z wynikami zadania pierwszego. Co ciekawe, dzieci zasugerowały się dowcipami zaproponowanymi przez autorkę badań w zadaniu pierwszym (część pierwsza ankiety) i powielały ich treść. Poza tym znamienne jest, że nie dysponując własnymi pomysłami, dzieci podawały jako przykłady dowcipów poznane wierszyki, które zawierały elementy komizmu. W omawianym zadaniu dzieci napisały ulubione rymowanki o tematyce wiosennej. Ankiety przeprowadzono w okresie wiosennym, więc mogło to mieć wpływ na charakter udzielonych odpowiedzi. Uczniowie na lekcji czytali różne wiersze dotyczące wiosny, przyrody i ten czynnik mógł zdeterminować odpowiedzi.

W zadaniach trzecim (część pierwsza ankiety) i czwartym (część pierwsza ankiety) zaproponowano inną formę komizmu. Zamiast tradycyjnego dowcipu pojawił się obrazek – por. *załącznik nr 1* (zadanie 3) i obrazek opatrzony komentarzem (zadanie 4), tzw. mem internetowy. Pierwszy przedstawiał śmieszną

¹⁹ *Puk, puk. Kto tam? Hipopotam. Jaki hipopotam? Po prostu hipopotam! Puk puk. Kto tam? Hipopotam. Jaki hipopotam? Bez butów.*

²⁰ *Powiedz pasek. – Pasek. Twój tata to grubasek.*

²¹ J. Porayski-Pomsta, *op. cit.*, s. 46.

postać z nieproporcjonalnie dużą głową, małymi uszami i nastroszonymi włosami, a na drugim był kot z twarzą w toście, pod którym dodano podpis: „Jestem kanapką. Połóż szynkę...”. Spośród ankietowanych 66% uznało, że obrazek, na którym widnieje opisana wyżej postać, jest śmieszny, a 88,6% zaznaczyło, że kot z twarzą w toście jest zabawny. Trzeba wziąć pod uwagę, że 34% osób postać z obrazka (część pierwsza ankiety, zadanie 3) bardziej przerażała niż śmieszyła. Dowodzi to tego, że dzieci są wrażliwe na pozajęzykowe typy komizmu. Należy też zwrócić uwagę, że rozwój metajęzykowy dzieci sprawia, iż doceniają one na tym etapie komizm słowny. Mem z kotem (część pierwsza ankiety, zadanie 4 a) okazał się zabawniejszy, ponieważ dzięki połączeniu obrazu i słowa uzyskano bardziej wyrafinowaną formę komizmu niż w wypadku obrazka pozbawionego komentarza językowego. Danuta Buttler podkreśla płynną granicę pomiędzy różnymi typami żartów²². Częstym zjawiskiem jest łączenie poszczególnych typów dowcipów, żeby jeszcze bardziej podkreślić komizm zawarty w żarcie.

W większości dzieci trafnie rozpoznają mechanizm zawarty w dowcipie czy to w tradycyjnej formie słownej, czy obrazkowej. Nie radzą sobie z rozszyfrowaniem mechanizmu żartu jedynie w wypadku, gdy potrzebna jest wiedza pozajęzykowa, odnosząca się do danej dziedziny. Kontekst jest niezmiernie ważny, ponieważ to on determinuje odpowiedzi. Jako przykład może posłużyć zadanie pierwsze z części drugiej ankiety, w którym grupa dzieci zamiast dowcipów napisała wierszyki omawiane na lekcji.

Biorąc pod uwagę wszystkie dowcipy uwzględnione w obu częściach kwestionariusza ankiety, nasuwa się wniosek, że z rozszyfrowaniem ich mechanizmów poradziła sobie większość respondentów. Ich stosunkowo wysoka świadomość metapragmatyczna znajduje odzwierciedlenie w kompetencjach biernych. Trzeba zaznaczyć, że nie wszystkie dzieci z badanej grupy radziły sobie z rozpoznaniem mechanizmów dowcipów, o czym świadczy fakt, że nie wszyscy uczniowie uznali dane żarty za zabawne. O tym, na jakim poziomie rozwoju metajęzykowego znajdują się uczniowie, decydują ich kompetencje komunikacyjne. Dzieci odznaczające się wyższymi kompetencjami komunikacyjnymi są bardziej świadome stosowania reguł językowych.

²² D. Buttler, *op. cit.*, s. 64.

Podsumowanie

W pracy został podjęty temat rozwoju świadomości metajęzykowej dzieci. W centrum zainteresowania postawiono świadomość metapragmatyczną, którą zbadano wśród uczniów dwóch klas III szkoły podstawowej, na bazie zebranego materiału lingwistycznego, wykorzystując dowcip językowy.

Przeprowadzona analiza i wypływające z niej wnioski mogą być przyczynkiem do prowadzenia dalszych badań nad komizmem językowym, także z punktu widzenia psycholingwistyki. Podjęty problem badawczy jest wart za inicjowania szerszej zakrojonych badań, uwzględniających np. większą grupę badawczą, co z pewnością pozwoli na uogólnienie uzyskanych wyników na szerszą populację. Trzeba zaznaczyć, że dowcip językowy ewoluował od czasu wydania opracowania D. Buttler pt. *Polski dowcip językowy*. Choć mechanizmy pozostają te same, zmienia się forma przekazu. Poza tradycyjną formą słowną współcześnie popularne są memy, będące połączeniem obrazu i komunikatu językowego, komentujące daną rzeczywistość.

Przebadane dzieci uczęszczające do III klasy szkoły podstawowej w większości prawidłowo rozszyfrowały ukryte mechanizmy zawarte w dowcipach, co wskazuje, że mają poczucie humoru. Nie poradziły sobie jedynie w wypadku, kiedy potrzebna była wiedza pozajęzykowa, której jeszcze nie posiadały. W mniejszym stopniu śmieją je też dowcipy o mechanizmie ogólnokomicznym niż dowcipy wykorzystujące inne mechanizmy. Dla dzieci ważny jest też bezpośredni kontekst, który może zdeterminować odpowiedzi. W niektórych wypadkach dzieci sugerowały się zadaniami już rozwiązanymi i do nich dostosowywały odpowiedzi.

Do tej pory w piśmiennictwie niewiele uwagi poświęcono zagadnieniu związanemu z rozwojem metajęzykowym w kontekście dowcipu słownego. Podczas kwerendy literatury przedmiotu autorka pracy dotarła jedynie do badań dowcipu przeprowadzonych wśród dorosłych, a nie dzieci. Być może zawarte w pracy obserwacje i wnioski będą użyteczne dla nauczycieli, którzy prawie codziennie pracują z dziećmi i mogą skonfrontować wyniki zaprezentowanych badań z własnymi obserwacjami, a także wykorzystać wyprowadzone wnioski w trakcie nauczania.

Bibliografia

- Buttler D., *Polski dowcip językowy*, wyd. II, PWN, Warszawa 2001.
- Krasowicz-Kupis G., *Rozwój metajęzykowy a osiągnięcia w czytaniu u dzieci 6–9-letnich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1999.
- Krasowicz-Kupis G., *Rozwój świadomości językowej dziecka. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2004.
- Porayski-Pomsta J., *Umiejętności komunikacyjne dzieci w wieku przedszkolnym. Studium psycholingwistyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1994.

ZAŁĄCZNIK I. ANKIETA. CZĘŚĆ PIERWSZA

Cześć dzieciaki!

Chciałabym się dowiedzieć, czy macie poczucie humoru i co Was śmieszy.

Czy znacie jakieś śmieszne dowcipy? Pośmiejmy się razem!

Wybrałam kilka dowcipów, które mnie śmieszają. Minki pomogą Wam ocenić, czy są one śmieszne. Wybierz odpowiednią minkę: 😊 / 😐 / ☹️.

Zadanie 1.

a)

Jak nazywają się sowy, które mówią „tak”? 😊 / 😐 / ☹️

– Taksówki.

b)

– Tato, już nigdy nie pójde z Tobą na sanki! 😊 / 😐 / ☹️

– Nie gadaj tyle synu, tylko ciągnij!

c)

Kto chodzi po ścianie i stuka? 😊 / 😊 / 😞

- Pająk z nogą w gipsie.

d)

Leży w trawie i nie dycha? 😊 / 😊 / 😞

- Dwie dychy.

e)

Pani nauczycielka pyta dzieci:

- Jakie zwierzę jest najśmieszniejsze? 😊 / 😊 / 😞

A Jasiu na to:

- Kura.
- Dlaczego? – pyta nauczycielka.
- Bo cały czas robi se jaja!

Zadanie 2.

Znasz jakiś śmieszny dowcip? Jeśli tak, zapisz swój ulubiony żart.

Zadanie 3.

Czy ta postać Cię śmieszy? Dlaczego?

Źródło: https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&biw=1600&bih=745&tbm=isch&sa=1&ei=S8r3XN2iN4376QSGxJjwCw&eq=%C5%9Bmieszna+posta+c&oq=%C5%9Bmieszna+posta+c&gs_l=img.3...1795.5004..5190...0.0..0.134.2551.14j12.....0....1..gws-wiz-img.....0.LUTsGK18K_Q#imgrc=yx2jnGJTk72YbM (dostęp: 5.06.2019).

Zadanie 4.

- a) Czy ten obrazek jest śmieszny? Zaznacz 😊 / 😐 / 😞.

Źródło: <http://bibsy.pl/opNZCm3H/cwany-siersciuch-jestem-kanapka-poloz-szynke> (dostęp: 5.06.2019) – zachowano oryginalną pisownię.

- b) Co Cię w nim śmieszy?

Zadanie 5.

- a) Czy znasz jakieś śmieszne słowo? Zapisz je.
- b) Co Cię śmieszy w tym słowie? Może z czymś Ci się ono kojarzy?

ZAŁĄCZNIK II. ANKIETA. CZĘŚĆ DRUGA

Zadanie 1.

Czy znasz jakiś śmieszny dowcip? Napisz swój ulubiony żart.

Zadanie 2.

Czy ten dowcip jest śmieszny? Zaznacz 😊 / 😐 / ☹️.

Na lekcji języka polskiego pani pyta Jasia:

– Jak nazywają się mieszkańcy Warszawy?

Jasiu na to:

– Zwariowała pani! Skąd mam wiedzieć? Toż to półtora miliona luda...

Co Cię w nim śmieszy? Może jakieś słowo?

Zadanie 3.

Czy ten dowcip jest śmieszny? Zaznacz 😊 / 😐 / ☹️.

Mała dziewczynka stoi na ulicy i płacze.

Ludzie ją pytają: – Dlaczego płaczesz? – Bo się zgubiłam! – A jak się nazywasz?

– Nie wiem... – A znasz swój adres?

– Tak: wu – wu – wu – kropka – basia – kropka – pe – el²³.

Co Cię w nim śmieszy? Może jakieś słowo?

Zadanie 4.

Czy ten dowcip jest śmieszny? Zaznacz 😊 / 😐 / 😞.

- Tato, dlaczego ten pociąg zakręcowywuje?
- Nie mówi się „zakręcowywuje”, tylko „zakręca”!
- No dobrze, to dlaczego on zakręca? – Bo mu się tory wygły....

Napisz, co Cię śmieszy w tym dowcipie.

Zadanie 5.

Czy ten dowcip jest śmieszny? Zaznacz 😊 / 😐 / 😞.

W zakładzie pracy nowy dyrektor ustala swoje zasady.

Dyrektor: – Sobota i niedziela – wolne, poniedziałek – odpoczynek po weekendzie, wtorek – psychiczne przygotowania do pracy, środa – praca, czwartek – odpoczynek po pracy, piątek – przygotowania do weekendu. – Czy są jakieś pytania?

Pracownik: – Czy długo będziemy tak harować?

Napisz, co Cię śmieszy w tym dowcipie.

Zadanie 6.

Czy ten dowcip jest śmieszny? Zaznacz 😊 / 😐 / 😞.

– Mamusiu, jak się pisze „rzadki” czy „żadki”, a może „żatki” albo „rzatki”?

²³ Podany adres internetowy ma charakter symboliczny.

– Oj, głupi jesteś! Napisz po prostu niegęsty!

Napisz, co Cię śmieszy w tym dowcipie.

Zadanie 7.

Czy ten dowcip jest śmieszny? Zaznacz 😊 / 😐 / ☹️.

Mały Jaś ma urodziny i wypatruje przez okno gości. Widząc pierwszych z nich, z radością woła:

– Mamusiu, mamusiu, wujek z ciocią idą!

– Synku, nie mówi się wujek z ciocią, tylko wujostwo – zauważa matka.

Na widok kolejnych gości Jaś krzyczy:

– Mamusiu, kuzyn z kuzynką nadchodzą!

– Jasiu, nie mówi się kuzyn z kuzynką, tylko kuzynostwo.

Kiedy zbliżają się babcia i dziadek, mały Jaś woła do mamy:

– Mamusiu, mamusiu, dziadostwo idzie!

Napisz, co Cię śmieszy w tym dowcipie.

Zadanie 8.

Czy ten dowcip jest śmieszny? Zaznacz 😊 / 😐 / ☹️.

Kto rano wstaje, ten susia jak wół na malowane wrota.

Napisz, co Cię śmieszy w tym dowcipie.

Zadanie 9.

Czy ten dowcip jest śmieszny? Zaznacz 😊 / 😐 / ☹️.

Co to jest różniczka?

– Wycieczek odejmowanka.

Napisz, co Cię śmieszy w tym dowcipie.

Zadanie 10.

Czy ten dowcip jest śmieszny? Zaznacz 😊 / 😐 / 😞.

W Krakowie wybudowano ostatnio wiele nowych zabytków.

Napisz, co Cię śmieszy w tym dowcipie.

Zadanie 11.

Czy ten dowcip jest śmieszny? Zaznacz 😊 / 😐 / 😞.

A do kotletów była sałata, którą mamusia przyprawiła potem.

Napisz, co Cię śmieszy w tym dowcipie.

THE METALINGUASTIC AWARENESS OF THE 3RD GRADE
PRIMARY SCHOOL CHILDREN IN THE LIGHT OF VERBAL
COMEDY

Summary

The presented study discusses the issue of linguistic awareness of children in the context of research on language joke. The psycholinguistic perspective adopted in the research determined the method of collecting the research material. The research was carried out among students of the 3rd grade of primary school using a two-part proprietary questionnaire. To prepare the research tool and formulate conclusions, the typology of linguistic joke by Danuta Buttler.

Keywords: metalinguistic awareness, linguistic joke, humor, metalinguistics.